

„Kedélyed gyermek, szíved asszony és a lelked férfi”

A Petőfi házaspár imázsa és identitása a szabadságharc előestéjén

GYIMESI Emese

ELTE HTK Történettudományi Kutatóintézet Újkori Osztály, tudományos munkatárs
ORCID: 0009-0009-3548-5427

“Your spirit is that of a child, your heart that of a woman, and your soul that of a man.”

The image and identity of the PETŐFIS in the context of the Hungarian War of Independence (1848–1849)

Abstract | The study examines the image and identity of the most famous 19th-century Hungarian poet, PETŐFI Sándor and his wife, SZENDREY Júlia, during the Hungarian Revolution and War of Independence of 1848–1849, focusing on the tensions between their public and private roles. While most gender-oriented scholarship on the Revolution explores the participation of women in the public sphere and the emergence of feminist ideas, considerably less attention has been paid to the private sphere and the emotional history of the War. This paper analyzes how the collision of private and civic responsibilities shaped the lives, writings, and self-representations of the Petőfi couple. Through close readings of poems, diary entries, letters, and contemporary press materials, it reveals how the dilemmas of “man and citizen,” freedom and love, nation and family, patriotism and domesticity culminated in 1848/1849. The paper demonstrates that PETŐFI’S and SZENDREY’S self-fashioning created powerful public images – the heroic national poet and the fearless patriotic wife – that soon turned into self-imposed constraints, forcing them to maintain ideals of courage and sacrifice even when personal circumstances made these roles untenable. By contrasting their published and unpublished writings, the study uncovers the emotional struggles, doubts, and inconsistencies hidden beneath their public personae, highlighting how the interplay of private emotions and patriotic duty profoundly shaped their identity and image.

Keywords | Hungarian Revolution of 1848/1849, history of emotions, national identity, self-representation, public and private spheres, love marriage, husband and wife roles in the Age of Reform

* A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24 kódszámú Egyetemi Kiválósági Ösztöndíjprogramjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc genderszempon­tú vizsgálata mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalomban elsősorban arra fókuszál, hogy mi­ként és milyen mértékben vehettek részt a nők a nyilvános szférában, és mekkora teret kaptak a nőjogi követelések az események sodrásában. A privát szférában megélt érzel­mek, a hétköznapiok vizsgálatára jóval kevesebb figyelem irányul, holott a szabadságharc érzelmetörténetének, tapasztalattörténetének kutatása szempontjából kiemel­ten fontos lenne annak elemzése, hogy miként viszonyult egymáshoz a nyilvános és a privát szféra, milyen feszültséget teremtett a magánélet és a közélet összeütközése az eseményekben aktívan résztvevő családok életében. Petőfi Sándor világképében szinte egész pályafutása alatt meghatározó volt az „ember és polgár” meghasonlott életérzé­senek dilemmája. A két szerep által okozott belső konfliktus nemcsak a *Szabadság, sze­relem* könnyedén odavetett etikai imperatívuszában nyilatkozott meg („Szerelmemért fölál­dozom az életet / Szabadságért fölál­dozom szerelmemet”), hanem azokban a dön­tésekben is, amelyeket a szabadságharc idején férjként, családapaként és katonai szol­gálatra jelentkező, hangsúlyozottan nemzeti költőként meg kellett hoznia. A szerepdilemmák által okozott konfliktusok ugyanis ekkor érték el tetőpontjukat, ez pedig mind költészetében, mind a családi egodokumentumokban, mind a korabeli sajtóban tetten érhető. Jelen tanulmány célja annak vizsgálata, hogy milyen formában jelentek meg a magánéleti és a közéleti szerepvállalás okozta feszültségek Petőfi Sándor és Szendrey Júlia írásaiban 1848 szeptemberében, valamint a szabadságharc későbbi szakaszaiban.

1848. szeptember 8-án Szendrey Júlia és Petőfi Sándor első házassági évforduló­ját ünnepelte. Ha visszatekintettek a mögöttük álló egy esztendőre, büszkén érezhet­tek, hogy mekkora utat jártak be együtt szerelmi szabadságharcuk beteljesedése óta.¹ A meghitt koltói nászút líraisága után megélt pesti hétköznapiok szellemi pezsgésében, a lázas márciusi események forrongásában, az egyre inkább kontrollálhatatlanná váló népszerűségvesztésben, a szabadszállási választás keserű kudarcában és az anyagi bi­zonytalanság nehézségei közt egyaránt egymás mellett álltak. Szerelmüket egyre erő­sebb kapcsolattá érlelte annak tudata, hogy a közösen megtapasztalt kihívásokkal – le­gyenek azok diadalmasok vagy fájdalmasok – együtt tudnak szembenézni.

Igazolva láthatták azt is, amit Petőfi az előző ősszel Koltón írt: „Mintha az élet köl­tészete az időtől függne s nem az egyénektől. A prózai embernek a mézeshetei is próza­iak és ellenkezőleg. Aki milyen.”² Az előző év bizonyította, hogy az ő párosuk épp „el­lenkezőleg”. Egyiküket sem fenyegette a nyárspolgárrá válás réme, és személyiségük is elég erős volt ahhoz, hogy vállalják ennek a cseppet sem veszélytelen következmé­nyeit: az anyagi stabilitás teljes hiányát és konzervatívabb kortársaik egyre növekvő ellenszenvét.

1 A szerelmespár kapcsolatának elemzése a nagykarolyi megismerkedéstől a koltói nászútig: GYIMESI Emese, *Szendrey Júlia és Petőfi Sándor szerelmi szabadságharca* (Budapest: Szendrey Júlia-kutatás, 2024).

2 PETŐFI Sándor, „Úti levelek Kerényi Frigyeshez: 18. levél”, in PETŐFI Sándor, *Összes prózai írása és levelezése*, szerk. SZALISZNYÓ Lilla és ZENTAI Mária, *Osiris klasszikusok*, 288–291 (Budapest: Osiris Kiadó, 2022), 289.

Erős önbizalmat adhatott nekik egymás tulajdonságainak kölcsönös elismerése is. Petőfi számtalanszor kifejezte a nyilvánosság előtt, mennyire büszke feleségére, aki eszes, szellemes, és semmilyen akadálytól nem riad meg. Szendrey Júlia pedig szüntelenül lelkesedett férje bátorságáért, és nem korlátozta akkor sem, ha ez vakmerőségbe csapott át. A kortársak vérmérsékletüktől függően ámulva vagy fejcsóválva, rajongva vagy ítélkezve figyelték őket, de azt egyöntetűen szokatlannak találták, hogy egy oly házaspárt látnak, akik minden értelemben egyenragú társai egymásnak, és ezt környezetük tudtára is adják.

A forrásokból érzékelhetők annak nyomai is, ahogyan egyre mélyebben megismerték egymás személyiségének különböző rétegeit. Petőfi verseiben a házasság időszakában már nemcsak a rajongott nő alakja jelent meg, hanem az is felmerült, hogy milyennek látja felesége jellemét. A januárban írt, de csak júniusban publikált *Minek nevezzelek?* nagyszabású kísérlete kétségtelenül a hitvesi költészet csúcsteljesítményének tekinthető, de a költemény valódi tétje nem a feleség tulajdonságainak bemutatása, sokkal inkább annak megfogalmazása, hogy mit jelent ő a férje számára. A vers varázsa pedig éppen annak köszönhető, hogy nem megválaszolja, hanem áradó sorai dacára nyitva hagyja a kérdést.³ Az augusztusi *Három madár* azonban kifejezetten Szendrey Júlia személyiségének összetettségét állítja középpontba a cinege, a csalogány és a sas toposzain keresztül, majd az ezekhez társított személyiségjegyek keresztmetszetében helyezi el őt:

Kedélyed gyermek, szíved asszony és
A lelked férfi, te csodás, mesés
Teremtény! s én valóban nem tudom,
Mi több: szerelmem vagy csodálatom?⁴

Az ifjú pár szeptember 8-án zugligeti kirándulással ünnepelte egybekelésük első évfordulóját. A reformkorban Zugliget annyira népszerű volt a természetre vágó városiak körében, hogy 1832-től kezdve nyaranta rendszeres omnibuszjáratok indultak ide a Tabánból.⁵ Az 1840-es években az első klasszicista villák is felépültek a budai hegyvidéken, miután a parcellázások következtében egyre több jómódú pesti polgár igyekezett itt telket szerezni. Őket jócskán megelőzte Barabás Miklós, aki már 1839-ben vett egy telket az akkor még szinte teljesen beépítetlen Városmajorban egy kis présházzal és szőlővel. Egy évvel később itt építette fel saját tervei szerint impozáns villáját, amely a mai napig a reformkori klasszicizmus egyik legszebb példája a Városmajor utca 44. alatt. A festő 1841-es nősülése után a tavaszi és a nyári időszakot általában itt töltötte,

3 Bővebben lásd: MARGÓCSY István, „A szerelem országa: Petőfi Sándor szerelmi költészetéről”, 2000 25, 2. sz. (2013): 61–74, 67.

4 PETŐFI Sándor, *Összes költeményei (1848–1849): Kritikai kiadás*, szerk., tan. KERÉNYI Ferenc és SZILÁGYI Márton, Petőfi Sándor összes művei 6 (Budapest: Universitas Kiadó–MNMKK OSZK, 2024), 145. A továbbiakban: PSÖM 6.

5 NAGY Lajos, „Budapest története 1790–1848”, in *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*, szerk. KOSÁRY Domokos, 255–556, Budapest története 3 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975), 408.

később pedig egyre növekvő családjával együtt szinte teljesen az eredetileg nyaralónak épült házba költözött. 1847-től műterme is volt a villában, ahol sok prominens látogatót fogadott. Minden valószínűség szerint itt festette meg Szendrey Júlia és Petőfi Sándor 1848-as portréját is, akik emlékei szerint május végén vagy június elején keresték fel őt.⁶ A házaspár számára tehát ismerős terepet jelenthetett a Városmajor környéke, amelyen keresztül omnibusszal ki lehetett jutni egészen a Laszlovszky-majorig, ahol a Zugliget egyik legelőkelőbb vendéglője működött. Híresen népszerű volt az innen két kilométerre elhelyezkedő Istenszeme vendéglő is, ahol tíz évvel korábban, 1837-ben Kossuth Lajost elfogták a betiltott *Törvényhatósági Tudósítások* szerkesztése miatt. A városlakók mentális térképén fontos helyet foglalt el ez a romantikus környék, a nyári vasárnapokon „valóságos népvándorlás” indult meg Pestről a budai hegyek felé.⁷ Petőfi *A hegyek közt* című verse – amelyet a zugligeti kirándulással ünnepeelt házassági évforduló napján írt – azonban ennek éppen az ellenkezőjét örökítette meg. A szabad természetben kószáló szerelmespár, a könnyű léptű feleség tündéri alakja és a vadregényes táj úgy tűnik fel a versben, mintha nem lenne más ember rajtuk kívül, mintha ez a várostól távoli édenkert csak az övék lenne:

Ott alatt, alatt, a mélyben,
A kék messzeség kódében,
Ott a város... csak úgy rémlik,
Mint a múlt, amelyet félig
Átadott immár a lélek
A felejtés éjjelének.
Kinn vagyok a természetben,
Fönn magasra nőtt hegyekben;
Magas e hely, itt pihen meg
Koronként a vándor felleg,
S ha itt volnék éjjelenként,
Csillagokkal beszélgetnék.
Lenn a völgyben, lenn a mélyben,
A kék messzeség kódében,
A város távol zajában
Hagytam gondod, hazám s házam!
Ott lenn hagytam minden gondot,
Mely szívem fölött borongott,
Melynek sötét árnyékában
Mint rideg kőszikla álltam.
Ne bántsatok, ne bántsatok,
Ha egy rövid napot lopok

6 FÖLDVÁRY Gergely, „Petőfi a Hegyvidéken: Városmajori képek, zugligeti versek”, *Városunk: Budapesti Honismereti Híradó* 26, 2. sz. (2023): 4.

7 NAGY, „Budapest története...”, 408.

A magam mulatságának,
Hisz eleget élek másnak!....
Minden lenn maradt, ami bánt,
Nem hoztam föl magammal mást,
Csak ami boldogságot ad,
Kedvesemet és lantomat.
Kedvesem, ki egy személyben
Asszony s gyermek, örömében
Jön és megyen, pillangót űz,
Virágot szed, koszorút fűz,
Majd eltűnik, majd előjön;
Ugy lebeg a hegytetőkön,
Mint egy álom tüneménye,
Mint e rengeteg tündére.
Én merengve, oh természet,
Örök szépségidre nézek,
S szemeimnek bámultában
Néma, de szent imádság van.
Mint felém repeső szivek,
Rezgenek a falevelek,
S ábrándos suttogásukban
Mennyi kedves, szép titok van!
Fáktól vagyok körülvéve,
S mint édes fia fejére
Áldó keze az atyának,
Ugy hajolnak rám az ágak.
Istenem, beh boldog vagyok!
Majd hogy sírva nem fakadok.⁸

A verset finoman átszövő meseiségben ott rejlik a valóság gyötrő gondjai elől való menekülés, ahogyan a magányvágy is, amely azt sugallja, hogy ez az édeni állapot csak addig tarthat, amíg kettesben vannak, messze a városi embertömeg rájuk leselkedő elvárásaitól. A hozzájuk szóló felkiáltás („Ne bántsatok, ne bántsatok, / Ha egy rövid napot lopok / A magam mulatságának”) úgy hat, mintha az elmúlt hetek terhé-
től szenvedő, sebzett költő a közeljövőben várható támadásoktól már előre védeni szeretné magát. Ennek háttérében ott húzódhat az a tény, hogy Petőfi ezen a napon az Egyenlőségi Társulat közgyűlésére volt hivatalos, de túl is mutat ezen. Amióta a költő beleszeretett Szendrey Júliába, a magánember boldogságának és honpolgár kötelességeinek konfliktusa egyre hangsúlyosabban jelent meg műveiben, 1848 szeptemberére pedig egyenesen feloldhatatlanná vált. Az igaztalan támadások sorozata és a szabadszállási kegyetlen kudarc olyan traumát okozott Petőfi számára, amely megtörte ad-

8 PSÖM 6, 161–162.

digi naiv idealizmusát. Ennek nagyszabású lenyomata *Az apostol*, amelynek kéziratát éppen ezekben a napokban, szeptember közepén véglegesíthette.⁹ Az elbeszélő költeményben a magasztos és heroikus eszmékért való lelkesedés következtében a főhős elveszti a boldogságát, szerettei meghalnak, ő maga pedig elveinek következetes követése folytán nem ünnepelt hazafivá válik, hanem királygyilkos, börtönbe zárt terroristává. Ennél keményebben aligha lehetne megfogalmazni annak tapasztalatát, hogy a dicső eszmék elvontsága a hétköznapi valóságában nem gyümölcsözővé teszi, hanem szétzúzza képviselőinek életét.

A szerelem virágbokréája és a honszeretet töviskoronája az 1846-os *Nem ért engem a világ* egymás mellé állított, emlékeztető motívuma volt, amely az „ember és polgár” itt először megfogalmazott szerepdilemmáját szimbolizálta. Petőfit szüntelenül foglalkoztatta ez a belső konfliktus. Még a mézeshetek idején születő versei között is megjelent (*Elértem, a mit ember érhet el...*), 1848 késő tavaszától pedig egyre markánsabbá vált költszetében. „Miért kisérsz minden lépten nyomon, Te munkás hazaszeretet?” – írta életében soha nem publikált *Miért kisérsz* című versében, amelyben háromszor jelent meg az „Oh hadd feledjem, hogy polgár vagyok!” felkiáltás.¹⁰ Először a tavasz és a természet örömeivel, aztán a költészettel, majd a szerelemmel és az ifjúsággal állította szembe a hazaszeretet által megkövetelt honpolgári áldozatokat. 1848 szeptemberében, feltehetően a zugligeti kirándulás előtti héten, a házassági évfordulóra készülve írta *Itt benn vagyok a férfikor nyarában...* című versében a következő sorokat, amelyekben a szerelem az élet egyetlen menedékeként jelenik meg, miközben a hazaszeretethez a teljes tehetetlenség és reménytelenség érzése társul:

Ha elfordúlok en magamtul és mint
 Polgár végigtekintem a hazát,
 Szemem megromlott satnya ivadékok,
 Egy pusztulásnak indult népet lát.
 Karom feszül, szívem tombol! mi haszna?
 Mást nem tehetek, csak sirathatom....
 Milyen sötét vón a világ, az élet,
 Ha nem szeretnél, fényes angyalom!¹¹

1848 derekán Petőfi gondolkodásmódja sokat érlelődött az átélt tapasztalatok hatására. Világképének drasztikus változását jelzi az a mondat, amelyet júliusban Egressy Gábornak mondott a színész levélbeszámolója szerint: „Petőfi Sándor barátom, el levén irántam kissé fogulva, azt mondja, hogy én a’ csatatéren csak egy ember vagyok, ott-hon pedig, hivatásomnál fogva több mint egy.”¹² Szokatlan megfigyelés ez a részéről,

9 Uo., 499.

10 Uo., 105.

11 Uo., 159.

12 Egressy Gábor – Szentpétery Zsuzsannának, A Tisza hátán, Buda gözösön, 1848. július 26., in „*Írjátok a mi tollatokra jön*”: Egressy Gábor családi levelezése (1841–1865), szerk., tan. SZALISZNYÓ Lilla, 2 köt., Csokonai könyvtár: Források: Régi kortársaink 19, 1:59–61 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017), 1:60.

még akkor is, ha látszólag csak a színészmesterségre utal. Háttérében pedig kifejezetten a művészet önértékének felismerése állhat, amely komoly mértékű elmozdulás attól a nemzetcentrikus váteszszereptől, amelyet korábban hirdetett.

Petőfi költészetfelfogásán sokat módosított ez a szemléletváltás. Ennek jele számos ekkoriban születő versében érzékelhető. Ezek közé tartozik a zugligeti kirándulás napján írt *A bokor a viharhoz* is, amelynek kézírata a házaspár közösen vezetett jegyzetfüzetében maradt fenn. Szendrey Júlia saját kezűleg írta rá a keletkezés helyét és idejét: „Septemb. 8. 1848. (Zugliget)”. Komoly esély van arra, hogy Petőfi ezt a verset nem a kirándulás estéjén, hazatérésüket követően, hanem szó szerint a helyszínen, a hegyek között jegyezte fel:

Lassabban, haragos lelkek testvére, vihar, hogy
Lombjaim árnyékát szét ne zilálja dühöd!
Szentegyház vagyok én, e fészek bennem az oltár,
És ezen oltárnak papja a kis csalogány.
Hadd dicsérje, ne bántsod, éneklésével az istent,
A természetet, a szent közös édes anyát.¹³

A kizárólag Istennek és önmagának éneklő madár allegóriája hamarosan megjelent egy másik Petőfi-versben is. Miután újabb támadások érték, megírta a *Mit daloltok még ti, jámbor költők* című versét, amely Margócsy István szerint az önelvű romantikus költői megszólalás legeggyértelműbb megfogalmazása a magyar irodalomban.¹⁴ Ugyanaz a poéta, aki az előző év áprilisában a *Hazánk* hasábjain publikált *A XIX. század költői* című versének gyakran ars poeticaként hivatkozott soraiban az öncélú művészet haszontalanságáról írt („Ha nem tudsz mást, mint eldalolni / Saját fájdalomad s örömed: / Nincs rád szüksége a világnak, / S azért a szent fát félretedd.”), alig másfél évvel később már kizárólag ebben a l’art pour l’art felfogásban jelölte meg a költészet értelmét:

[...] De a madár nem nézi,
Hallgatják-e őtet odalent?
A pacsírta fölön a kék magasban
Istenének és magának zeng.

Ön magától száll a dal szívünkéből,
Ha bú vagy kedv érintette meg,
Száll a dal, mint szállanak a szélben
A letépett rózsalevelek.

13 A verskéziratról: PSÖM 6, 493.

14 MARGÓCSY István, „Petőfi szerepdilemmái”, in MARGÓCSY István, *Petőfi Sándor: Kísérlet*, Klasszikusaink, 75–134 (Budapest: Korona Kiadó, 1999), 110; MARGÓCSY István, *Petőfi-kísérletek: Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*, Margócsy István válogatott munkái, 80–130 (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2011), 110.

Énekeljünk, társak, sőt legyen most
Hangosabb, mint eddig volt, a lant,
Hadd vegyüljön e zavaros földre
Zajba egy két tiszta égi hang!

Romba dőlt a fél világ.... kietlen
Látomány, mely szemet s szívet bánt!
Hadd boruljon a rideg romokra
Dalunk, lelkünk zöld repkény gyanánt.¹⁵

Az újságolvasó kortársak számára bizonyára rendkívül meglepőnek tűnt volna ez a költészetfelfogás Petőfi részéről, sokan talán pálfordulásnak is titulálták volna, ha olvashatják, de nem olvashatták. A költő életében ugyanis nem jelent meg nyomtatásban – ugyanúgy, ahogyan a korábban említett *Miért kísérsz...* és *A bokor a viharhoz sem*.¹⁶ Egy olyan szerző esetében, aki annyira tudatosan alakította saját imázsát, mint Petőfi Sándor, aligha lehet súlytalan annak jelentősége, hogy milyen műveket publikált, és milyeneket nem. Annál is inkább, mivel ebben az életszakaszában végképp nem volt olyan anyagi helyzetben, hogy csak az asztalfióknak írjon, így nyomós oka lehetett arra, hogy nem jelentette meg ezeket a műveket. A versek kiadatlansága mögött természetesen nem egyetlen magyarázat húzódhatott. Petőfi számos olyan korábbi költeménye sem látott napvilágot életében, amely átlépte az intimitás – a kortársak által még ízlésesként elfogadott – érzékeny határait.¹⁷ 1848 második felében az addigi legfőbb publikációs fórumának tekinthető *Életképek* is hanyatlásnak indult, példányszáma visszaesett, az egyre súlyosabban eszkalálódó szabadságharc pedig az új publikációs lehetőségek kialakításának sem kedvezett. Ennek az összetett kontextusnak a tudatában is joggal feltételezhető azonban az, hogy Petőfi a széles publikum előtt sértetlenül akarta megtartani a hazájáért élő-haló költő makulátlan imázsát, amellyel nem tartotta összeegyeztethetőnek a kizárólag a művészet önértékéért való alkotást eszményítő gondolatait. Így következetesen publikálatlanul hagyta azokat a verseit, amelyek ebben találták meg küldetésének célját.

1848 szeptemberében még a szokásosnál is jobban forrtak körülötte az indulatok. Éppen a zugligeti kirándulás napján, szeptember 8-án jelent meg *Válasz Vörösmartynak* című közleménye a nyár eleje óta működő politikai napilapban, *Kossuth Hírlapjában*.¹⁸ Ennek előzménye az volt, hogy augusztus 27-én közzétette Vörösmartyt keményen elítélő versét az *Életképek*ben, annak ellenére, hogy szerkesztőtársa, Jókai Mór határozottan ellenezte a közlését. Bár az irodalomtörténeti hagyományban Petőfi jogosulatlan határátlépéseként rögzült ez a tett, amelyet a főszerkesztői pozíciót betöltő barátja

15 PSÖM 6, 166.

16 Uo., 446, 493.

17 A költői nászút idején született versek ilyen szempontú áttekintése: GYIMESI Emese, *Szendrey Júlia és Petőfi Sándor szerelmi szabadságharca*, 169–173.

18 PETŐFI Sándor, „Válasz Vörösmartynak”, *Kossuth Hírlapja*, 1848. szept. 8., 275.

ellen követett el, valójában 1848. április 30-a óta az *Életképek* címodalán mindkettejük neve egyenrangú „felelős szerkesztőként” szerepelt, a versrovat szerkesztése pedig kifejezetten Petőfi hatásköre volt.¹⁹

A Jókai akarata ellenére publikált Petőfi-vers azért született, mert Vörösmarty az országgyűlésben megszavazta azt a kompromisszumos hadügyi törvényjavaslatot, amely a hadügyminiszter és a pénzügyminiszter, vagyis Mészáros Lázár és Kossuth Lajos előterjesztése szerint az újoncokból először a magyar seregredek állományának kiegészítését célozta, és csak ezt követően adott volna esélyt honvédszászlóalj felállítására.²⁰ Petőfi, más radikális gondolkodókhoz hasonlóan, az önálló magyar haderő lehetőségének elvesztéseként értékelte az ügyet, ezt pedig csak tovább tetézte annak feltételezése, hogy az itáliai szabadságharcosok ellen vethetik be a magyar újoncokkal kiegészített seregredeket.²¹ Az *Életképek* előfizetői megdöbbenéssel olvashatták a Vörösmartyhoz (*midőn a nemzetgyűlésben augusztus 21-kén a hadügyben a többséggel szavazott*) című verset, amelyben azt állította, hogy egykori mestere szavazata miatt az általa írt *Szózat* eszméihez is hűtlenné vált.²²

Vörösmarty a támadás hevesességéhez képest egész higgadtan válaszolt, szerénységre és megfontoltságra intette ifjú költőtársát, de azt is kifejezte, hogy „ezen kis tollharcz” nem fogja felbontani köztük a jó viszonyt. Petőfi szeptember 8-án publikált választleveleiben ezt megerősítette, bár a szerénységet „igen silány portékának” titulálta, és ezzel a konklúzióval zárta le a polémiát: „Inkább legyek ezután is, mint ekkorig voltam, bátran és kérlelhetetlenül kimondott meggyőződése mártírja, hogysem gyávasággal vádolhassam én magamat. Én magammal akarok békében élni, nem a világgal.”²³

A nyilvánosság azonban nemcsak Vörösmarty és Petőfi, hanem Jókai és Petőfi összecsapásának is tanúja lehetett ezekben a napokban, bár ebben az ügyben a konfliktus legfőbb oka rejtve maradt. Az egykori barátok kapcsolata a nyár folyamán rohamosan romlott. Amikor Jókai augusztus 13-án bejelentette eljegyzését Laborfalvi Rózával, Petőfi semmilyen eszköztől nem riadt vissza annak érdekében, hogy megakadályozza az általa jóvátehetetlen ballépésnek vélt esküvőt. Ennek keretében értesítette Jókai édesanyját arról, fia mire készül. Jókay Józsefné Pulay Mária azonnal Pestre utazott, ám a házasság megakadályozására tett sokrétű kísérletük kudarcba fulladt. Jókai Mór unokahúga, Váli Mari visszaemlékezései szerint az író édesanyja Petőfire haragudott azért, hogy nem hamarabb tudósította őt, amikor „még úgy el nem volt véve az esze annak a szerencsétlen gyereknek! Hiszen láthatta, tudhatta volna, milyen hálóló van elé kivetve”.²⁴ A huszonhárom éves Jókait az ügy során tehát nemcsak Petőfi kezelte végtelenül naiv, éretlen, döntései következményeit felmérni nem képes kisfiúként,

19 A vers fogadtatásáról: PSÖM 6, 481–483.

20 A hadügyi vitáról bővebben: KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, Osiris monográfiák (Budapest: Osiris Kiadó, 2008), 105, 405.

21 Uo., 105, 405.

22 PSÖM 6, 151.

23 PETŐFI Sándor, „Válasz Vörösmartynak”, in PETŐFI, *Összes prózai írása...*, 326–328, 328.

24 Peti Józsefné Váli Mari emlékiratai, OSZK Kézirattár, *Quart. Hung.* 2077. Idézi: SZÉCSI Noémi, *Jókai és a nők* (Budapest: Magvető Kiadó, 2025), 69.

hanem saját édesanyja is, aki úgy vélte, hogy gyermekét a nála mindössze három évvel idősebb barátjának kellett volna megvédenie a rá leselkedő csábítástól. Petőfi mai szemmel teljeséggel abszurdnak és indiszkrétnek tűnő beavatkozási kísérletei mögött ott rejtőzhetett annak súlya, hogy a korán felnőtté vált költő felelősséget próbált vállalni a kisöccsének tekintett Jókai sorsának formálódásáért még akkor is, ha ez túlfeszítette mind a hatáskörét, mind az ítélőképességét. Arra vonatkozóan nem maradtak fenn források, hogy az ekkor még csupán tizenkilenc éves Szendrey Júlia miként vélekedett egykori lakótársuk jövődöbelijéről. Finom úrikisasszonyhoz illő neveltetése és férje iránti lojalitása alapján nyilván könnyű azt feltételezni, hogy Petőfihez hasonlóan olyan menyasszonyt kívánt volna Jókainak, akinek még nincs olyan „múltja” (törvénytelen gyereke), mint Laborfalvi Rózának. A véleményével kapcsolatban azonban nincs egyetlen olyan megjegyzés sem az írásaiban, sem a kortársak visszaemlékezéseiben, amely bármire engedne következtetni. Jókai esetében azonban annál inkább felfedezhetők annak nyomai, hogy későbbi visszaemlékezéseiben Szendrey Júlia alakján torlotta meg azt a sérelmet, amelyet Petőfi részéről Laborfalvi Róza kapcsán elszenvedett. Ha csak tehette, közvetve is szembeállította egymással a két nőt: a rendkívül ügyes háziasszony imázsát kialakító Laborfalvi Róza tökéletes ellenpólusát jelentette a „gazdasszonyi hajlamokat” nem tápláló, a hagyományos női teendőket nem vállaló, főzni sem tudó Szendrey Júlia alakja.²⁵ Ennek fényében különösen éles kontrasztot jelent Egressy Gábor 1848 áprilisában Arany Jánosnak írt levele, amelyben többek között éppen azt emelte ki Petőfi feleségéről, hogy „beszédes egy menyecske, pompásan főz”.

Jókai 1848. augusztus 29-én a rákoscsabai templomban feleségül vette Laborfalvi Rózát, akivel az ezt követő napokban a péceli Ráday-kastélyba vonultak nászútra. Az ifjú író innen visszatérve szembesült azzal, hogy Petőfi ellenkezése dacára közös lapjukban, az *Életképek*ben jelentette meg Vörösmartynek címzett ominózus költeményét, így azonnal közleményt adott ki, amelyben számonkérte és hálátlannak nevezte szerkesztőtársát. Petőfi replikája a zugligeti kirándulás után két nappal, szeptember 10-én érkezett meg, amelyben a hálátlanság vádját visszafordítva infantilizálta egykori barátját: „Az imént vádol engemet feledékenységgel, s ő felejt el, hogy ő az én tanítványom, az én kisöcsém volt, hogy ő az én szárnyaim alatt nőtt fel.”²⁶

Ugyanezen a napon, szeptember 10-én Vahot Imre álnéven közreadott egy indulatos kirohanást Petőfi ellen a *Nemzetőr* című lapban. Az kérte számon tőle, hogy még mindig nem vonult be katonának: „Ime most nyakunkon a háboru, minden ép karra szüksége van a hazának – te katona voltál, gyermeked nincs –, s roppant kardod, mellyel a marcziusi napokban annyira csörömpöltél, még is hüvelyében rozsdásodik.”²⁷ A napjaink kommentmezőit idéző, kíméletlen stílusú, a költőt tudvalevőleg legfájóbb pontján: önérzetében megsértő támadást Vahot minden bizonnyal akkor is kiadta volna, ha tudja, hogy Szendrey Júlia gyermeket vár. Petőfit a júliusi szabadcsapat-szervezések óta tá-

25 SZÉCSI, *Jókai és a nők...*, 74.

26 PETŐFI Sándor, „Első és utolsó fölszólalásom egy igen piszkos dologban”, in PETŐFI, *Összes prózai írása...*, 328–329, 329.

27 *Nemzetőr*, 1848. szept. 10., 169.

madták azzal, hogy nem jelentkezett önkéntes katonának, mivel a márciusi ifjak többsége (Vasvári Pál kivételével) így cselekedett.²⁸ Még Egressy Gábor is neheztelt rá, aki a nyáron beállt honvédnek, és a Délvidékre utazott. Innen írta feleségének a következő sorokat Petőfiről: „Ő igen sokat ártott magának egy pár utóbbi lépésével. Utamban mindenütt ellenségeivel találkozott. Ő tőle azt várták, eddigi jelleme szerint, hogy most, midőn a' dologra került, – a' harcosok első sorában fogják látni. És én védeni sem igen tudtam.”²⁹ Emellett egy kemény hangvételű nyílt levelet is kiadott, amelyben így fogalmazott: „A' hetvenkedő pesti legényeknek pedig – kiknek méltóságukon alul van a' rácz ellen harcolni, mert haramia, – azt üzenem: hogy nem az a' kérdés: kivel, hanem hogy miért harcolunk.”³⁰ Ennek háttérében az állt, hogy a meglehetősen széles körben elterjedt magyarázat szerint Petőfi azért nem jelentkezett önkéntesnek, mert a szerb felkelést belügynek számító rendészeti kérdésnek és nem szabadságharcnak tartotta.³¹

Ennél azonban sokkal nyomósabb lehetett az az ok, amelyről a korabeli nyilvánosság semmit nem tudott. A gyermeket váró Szendrey Júlia annyira féltette férjét a harcoktól, hogy visszatartotta őt, amit később szigorú önostorozással vallott be – ezúttal nem publikált – naplójában. Aligha kétséges, hogy ez az önkép fényévekre van attól a harcos honleányimáztól, amely a korabeli sajtóban Petőfi feleségéről kialakult:

hónapok óta tartottam őt is vissza rimánkodásaim által; nem elég, hogy én illy tehetetlen vagyok, hanem még őtet is tétlenségre kárhoztatám, elvontam attól, mi az ő lelkének főélménye volna, mi kielégíthetné tettek után szomjazó lelkedet és megfelelni magasztos küldetésednek. El kellett tűrnöd miattam a gyávaság gyanúját, tűrnöd kellett olly hitvány semmirekellők gyalázását, kik nem méltók, hogy lábaidat csókolnák.³²

* * *

1848. szeptember 11-én Josip Jelačić Bužimski, a horvát bán ötvenezer fős seregével, fekete-sárga császári zászlók alatt átlépte a Drávát, és megkezdte hadjáratát Magyarországon ellen.³³ Korábban az osztrák miniszterelnök, Johann Wessenberg kezdeményezésére jogilag érvénytelennek nyilvánították az áprilisi törvényeket, és azt követelték a magyar kormánytól, hogy a hadügyek és a pénzügyek irányítását újra adja át Bécsnek, vagyis mondjon le az ország alkotmányosságáról. Ezáltal olyan ultimátumot adtak, amely után csak két út állt a magyarok előtt: az önfeladás vagy a nyílt önvédelmi hábo-

28 KERÉNYI, *Petőfi Sándor élete...*, 393.

29 Egressy Gábor – Szentpétery Zsuzsannának, Óbecse, 1848. augusztus 8., in SZALISZNYÓ, „Írjátok...”, 66–68, 67.

30 *Életrajzok*, 1848. aug. 13., 222–223, 223.

31 KERÉNYI, *Petőfi Sándor élete...*, 392–393.

32 SZENDREY Júlia, *Ismeretlen naplója, levelei és haláloságán tett vallomása*, szerk. MIKES Lajos és DERNŐI KOCIS László (Budapest: Genius, 1930), 303.

33 GERGELY András, „A forradalom és az önvédelmi háború (1848–1849)”, in *Magyarország története a 19. században*, szerkesztette GERGELY András, Osiris tankönyvek, 236–278 (Budapest: Osiris Kiadó, 2003), 253.

rú felvállalása.³⁴ Kossuth száztagú országgyűlési küldöttséget indított Bécsbe, de a delegáció eredménytelenül tért haza. A kormány még aznap, szeptember 11-én – miközben Jelačić magyar földre ért – benyújtotta a lemondását. Az országgyűlés határozatot hozott az újoncoszás megkezdéséről.

Szeptember 24-én Kossuth alföldi toborzókörútra indult, és képviselőtársainak is azt javasolta, hogy tegyenek hozzá hasonlóan. Ugyanezen a napon hagyta el Pestet Petőfi Sándor is, aki Székelyföldet tűzte ki úti célként. Másnap újabb falragaszok adták a városlakók tudtára, hogy Kossuth felhívására olyan prominens személyiségek rajzanak szét az országban a nép felvilágosítására és a toborzás segítésére, mint Vasvári Pál és Petőfi Sándor.³⁵

A költőnek azonban indulás előtt családi ügyek garmadját kellett elrendeznie. Felmondta a Lövész utcai albérletet, szülei számára pedig kibérelt egy még kisebb lakást a Zöldkert utca 481. (ma: Reáltanoda utca 19.) harmadik emeletén, amelynek egyik szobájába a bécsi festészeti tanulmányai után éppen hazatérő Orlai Petrics Somát költöztette.³⁶ Feleségét pedig szeptember 24-én magával vitte, tervei szerint azért, hogy útközben biztonságba helyezze Erdődön, amíg ő a Székelyföldön jár.

A házaspár most először járt az erdői várban, mióta 1847. szeptember 8-ai esküvőjük után elhagyták Szendrey Júlia leánykorának helyszínét. Most először látták viszont szüleit, Szendrey Ignácot és Gálovits Annát. A konfliktusoktól terhelt előzmények és a legalább ilyen zaklatott elválás után feltehetően minden családtag bizarrnak érezte az első találkozást. A visszatérés ugyanakkor megható is lehetett a házaspár számára, hiszen újra ott lehettek a kertben – Petőfi szavaival: „E tó fölött e fák alatt” –, ahol annak idején szerelmük kibontakozott.

Szeptember 30-án reggel a házaspár búcsút vett egymástól. Petőfi arra kérte feleségét, hogy újra vezessen naplót. Az elmúlt hónapok viharai között ugyanis hallgatott a naplóró Szendrey Júlia. (Utolsó fennmaradt feljegyzése még az előző év végén, 1847 decemberében született.) A költő nyilvánvalóan azért állhatott elő ezzel az ötlettel, mert tudatában volt annak, mennyire sokat segíthet az írás a távollét okozta szorongás csökkentésében.

A külső szemlélőkben azonban ezúttal sem az aggódó feleség, hanem a számukra felfoghatatlanul extravagánsnak tűnő nemzeti öltözékben pompázó, a helyi konvenciókkal mit sem törődő forradalmárfeleség képe rögzült. Kaffka Margit – akinek nagymamája, az erdői kötődésű Kaffka Ignácné Lauka Janka sokat mesélt Szendrey Júliáról – így idézte fel 1918-ban a családi emlékezetben elevenen élő látogatást:

Első látogatásakor Szatmárban (már a forradalmi időkben) oly főkötővel jelent meg Júlia, melynek középrésze fehér, baloldala zöld s a másik piros (nemzeti szín) volt; mire aztán végleg „fantasztá komédiásnőnek” ítélte a magyar középosztály mindig józankodó és a lelkesedéssel s ennek papirosízeivel szemben igen tartózkodó ítélete...³⁷

34 Uo., 252.

35 KERÉNYI, *Petőfi Sándor élete...*, 416.

36 Uo.

37 Kaffka Margit levele Hatvany Lajoshoz, Budapest, 1918. október 20., in HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi*, szerk. Kiss József és PÁNDI Pál, 2. kiad., 2 köt., 2:504–505 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967).

Szendrey Júlia vélhetően ezúttal sem mutatta ki fájdalma a külvilágnak, a férje távozásának első estéjén papírra vetett naplófeljegyzése azonban éppen a szenvedő és türelmetlen feleség arcát tárja elénk, aki nem tudja elképzelni, hogy hónapokig messze legyen szerelmétől. Távollétük egyelőre az eredetileg tervezettnél valóban jóval rövidebb lett. A Székelyföld irányába tartó Petőfi azon az útvonalon indult útnak, mint egy évvel korábbi nászútja idején, Nagybányán azonban tudomást szerzett a rohamosan romló erdélyi helyzetről, vagyis arról, hogy a román lakosságot a magyarok ellen lázítják. Barátjától, Teleki Sándortól és Mihályi Gábor kormánybiztostól kapott információit levélben osztotta meg Szatmár vármegye alispánjával, Eötvös Mihállyal.

A lázongások hátterében az állt, hogy szeptember végén egy nagy román népgyűlés kimondta, hogy az erdélyi románok nem ismerik el az uniót, és nem adnak a magyar kormánynak újoncokat, hanem önálló osztrák tartománnyá akarnak alakulni. Elrendelték a románság felfegyverzését is, a szász képviselők pedig csatlakoztak hozzájuk, és kivonultak a pesti országgyűlésről.³⁸ Karl Urban határőrvidéki alezredes a császár hűségére eskette az újoncokat, megtagadta az engedelmességet a magyar kormánynak, és a román lakosság fellázítására törekedett.³⁹ A lángokba borult Erdély hírére Petőfi realizálta, hogy feleségét még akkor is nagyobb biztonságban tudhatná, ha a Jelačić által fenyegetett Pesten hagyta volna, így azon nyomban visszatért Erdődre. Szándéka az volt, hogy a szerveződőben lévő szatmári honvédszászlóaljhoz csatlakozik, így felesége közelében maradhat úgy, hogy nem érheti a gyávaság vádja, és még honvédtiszti fizetés is szerezhet, amelyre szorult anyagi helyzetében rendkívül komoly szüksége is volt.

Szendrey Júlia október 2-ai naplófeljegyzése félreérthetetlenül rögzíti, hogy a veszélyhelyzet híre mekkora pánikot keltett a helyi női lakosság körében:

Oh te kapcza-kötő, főzőkanalat forgató teremtese az istennek: asszony, hogy érzed most magadat? érzed ugy-e magasztos hivatásodat? lelked az önérzet elragadó szárnyain röpköd egyenesen a dicsőség hetedik egébe? Bizony van is rá okunk. Milly dicső hivatás is ez! most, midőn férjünk, kedvesünk fegyvert ragadva rohan a hon megmentésére véres harczot küzdeni, most midőn minden pillanat halált hozhat életünk legdrágább kincsére, mit csinálunk, mit csinálhatunk mi? Egy rész, miként azt a ma hajnal óta erre elvágató kocsik tanúsítják: batyuba kötve csecsebecsét, sírva, szepegve hagyja el lakhelyét és futásban keres menedéket a még csak álmában közeledő kutyafejű ellenség előtt. Még itt is csak úgy kukucskálnak ki becsinált kocsiakból, hogy vajon nem nő-e nyomukban gomba helyett valami vért-szomjazó és emberhúst-ehető rácz vagy oláh tábor? Könnyeket sajtol ki belőlem a szégyen, hogy én is nemükhöz tartozom, én is asszony vagyok!⁴⁰

Meglepő, hogy a női identitás és a szégyenérzet milyen elválaszthatatlanul összekötődik ebben a naplófeljegyzésben. Ugyanilyen elementáris formában jelenik meg a tehe-

38 GERGELY, „A forradalom...”, 254.

39 KERÉNYI, *Petőfi Sándor élete...*, 417.

40 SZENDREY, *Ismeretlen naplója...*, 302.

tetlenség érzése is, amely feloldhatatlan belső konfliktust és önostorozást vált ki a sorok írójából, valamint önálló ambícióinak teljes feladását:

Oh hogy el nem sülyeszt a szégyen! nem vagyok képes egyébre, nem engednek a körülmények szerelmemért többet tenni, mint szépen itthonn ülni, kötni és főzni, foltozni és rántásokat keverni!

Én, ki előtt a világhistória minden hősnéi sem tettek többet, mint mennyire őket az alkalom, a sors segíté, mint mennyit én akartam tenni és hittem is, hogy tenni fogok. Most már nem kívánok, nem álmaoznám külön, kiváló szerepről a nagy szellemek között, nem vágnék soha saját hírre, dicsőségre, elég volna az is, sőt főboldogságomnak tekinteném, ha Sándoromat követhetém, ha csak vele mehetnék, merre ő megy, ha csak mindig láthatnám él-e? ha szívem egyszerre szűnnék meg dobogni szívével. Ha a csata után élne, hogy én lehetnék az első, ki őt üdvözelném, s ha elesnék, hogy karom lenne a koporsó, mely őt felfogná s én lennék az árnyék, mely utána szállna sírba s ott véle együtt enyésznek el.

És még ennyit sem tehetek! el kelle maradnom tőled, mint naptól az éjnek, nem élhetek nem halhatok veled együtt!⁴¹

Október 2-án – ugyanazon a napon, amikor Szendrey Júlia papírra vetette ezeket a sorokat – Batthyány Lajost lemondatták. A másnap megjelent uralkodói rendeletek feloszlatták az országgyűlést, és a pákozdi csata után vereséget szenvedő Jelačićot tették meg az ország teljhatalmú urává. Október 3-án alapvető fordulóponthoz érkezett be. Mivel a magyar ellenállást ekkor nyilvánították törvénytelennek, a szabadságharc résztvevői hivatalosan innentől minősültek lázadónak, és a későbbi megtorlás során is az október harmadikát követő tevékenységeket vették figyelembe.⁴² Október 8-án a magyar országgyűlés a végrehajtó hatalom gyakorlásával az Országos Honvédelmi Bizottmányt bízta meg, amelynek elnökévé Kossuth Lajost nevezték ki, miután a minden jogalapot nélkülöző uralkodói rendeleteket törvénytelennek nyilvánították.⁴³ Mire mindez megtörtént, addigra Bécsben újra kitört a forradalom, a kormány feloszlott, az udvar Olmütz felé menekült, a Jelačićot támogató hadügyminisztert, Theodor Baillet von Latourt pedig felakasztották.⁴⁴

Petőfi időközben még egyszer megjárta Nagybányát, ahol szeretett volna csatlakozni az összpontosított nemzetőrséghez, de mivel féltették a környék magyar lakóit a későbbi következményektől, nem történt fegyveres összecsapás. A költő így újra visszatért Erdődre, onnan pedig Pestre vitt az útja, hogy honvédtiszt szolgálatra jelentkezzen az Országos Honvédelmi Bizottmánynál. Törekvéseit Nyáry Pál támogatta, a Nemzetőrségi Haditanácsnál kérvényezte a költő „szatmári önkéntes honvédeknel százados-

41 Uo., 302–303.

42 Batthyány Lajos esetének kivételével, akit korábbi tetteiért még ebből a szempontból nézve is törvénytelenül, koncepció per keretében ítélték el, így kivégzése politikai gyilkosságot jelentett. GERGELY, „A forradalom...”, 255.

43 Uo.

44 Uo.

sá leendő kineveztetését”.⁴⁵ A *Közlöny* október 16-ai számában pedig már meg is jelent, hogy Petőfit nemzetőrségi századosnak nevezték ki a 28. honvédsázlóaljhoz.

Eközben Szendrey Júlia nyugtalansága egyre fokozódott. Naplófeljegyzésein keresztül nyomon követhető, hogy a távollét ideje alatt milyen félmek kerítették hatalmukba. Aggódott a közeledő szülés miatt, ami a korabeli viszonyok ismeretében nem volt alaptalan, hiszen igen magas volt a gyermekágyi halandóság. Őt azonban nem önmagában a halálfélelem gyötörte, hanem sokkal inkább az a gondolat, hogy ha ez bekövetkezne, akkor élete utolsó hónapjait férje nélkül kellene töltenie:

Oh istenem, meglehet, hogy életem nem hosszabb pár hónapnál, s épen ez utolsó időt sem tölthetem veled! Meglehet, hogy szerencsésen átesem e rám következő nehéz napokon, oh de addig... addig... Meddig kell még nélküled lennem, napjaimnak egyetlen vidámsága, egyedüli öröme, édes férjem, Sándorom? Nem képzelhetek oly kegyetlen sorsot uralkodhatni fölötünk, ki most elszakítana bennünket egymástól, ha pár hónap múlva meg kellene halnom.⁴⁶

Ennél is nyomasztóbb volt számára, amikor férje szenvedélyes és indulatos személyiségét ismerve felmerült benne a hűtlenség eshetősége. Eszébe jutott, milyen félreértést okozott kettejük között két évvel korábban, amikor Petőfi hirtelen felindulásból és bosszúból megkérte Prielle Kornélia kezét 1846 novemberében, miután útja során azt hazudták neki, hogy Szendrey Juliának egy osztrák dzsidáshadnagy is udvarol. A terheséget egyre nehezebben viselő feleség az eset megismétlődésének lehetőségétől tartott október 14-ei naplófeljegyzésében:

Ki tudja, milyen jó emberemmel találkozott Sándor, ki rágalmozó beszédeivel ismét oly nagy következtetéseket idéz elő, melyek már is választó-falként emelkedtek föl közöttünk. Csakhogy most aztán az isten irgalmazzon mindkettőnknek. Bármily iszonyú kétségbeesés venne is rá, hogy csak egy pillantással is vétkezz szerelmünk ellen, csak egy lépésnyit is távozz a legszigorúbb hűség útjáról, mondom, nem lenne többé mentség a kétségbeesés, mely megmentene bennünket. Isten őrizz illy gondolatoktól! mintha ezer tövissel tépnék szívemet.

Vigyázzunk, vigyázzunk...

A debreczeni események által felkeltett aggodalmaim már rég megszűntek, midőn te azokat a mult napokban ismét magad támasztád föl, midőn Laukáékhoz mentünk, s te az uton megboszankodtál oly haszontalan semmi miatt. Ekkor véletlenül valami olylyasmit mondtál, mi magában csekélység, de bennem iszonyú félelmet költött föl. Magad sem vetted észre, midőn azt mondtad: várj csak, várj, majd meglátod, én mit fogok tenni. Az akkori körülményeket tekintve e mondásod fölött nem volt mit aggódnom, de fölfedé előttem, hogy valaha legnagyobb szerencsétlenséget okozhat köztünk a visszatörési vágy, mely hamar föltámad szívedben s mely már egyszer megtaníthatott volna,

45 KISS József, szerk., *Petőfi-adattár III.: Petőfi-okmányok, függelék (családi adatok), pótlások az I. és II. kötethez*, A magyar irodalomtörténet-írás forrásai 15 (Budapest: Akadémiai Kiadó–Balassi Kiadó, 1992), 121.

46 SZENDREY, *Ismeretlen naplója...*, 303.

mire vezethet, ha szavára hallgatsz. Ha lesz, mit visszatörlesz, ha valódi okod lesz rá, ekkor tedd meg, igen, ha megérdemled, de vigyázz addig, mint a becsületedre, hogy ne találj ott valamit, hol semmi nincs. Nem csak magamért, gyermekünk nevében is kérlek, vigyázz, hogy egy hajszálnyi okot se szerezz magadnak a késő megbánásra, mert ekkor tőlem, *e tekintetben*, semmi vigaszt vagy bocsánatot ne várj. Egyetlen könnyelműségből vagy kétségbeesésből – mi, ha egyszer megtörtént, előttem mindegy – eredett cselekedet örökre elszakaszthat bennünket, ha csak pillanatra is homályt vonhat a legtisztább szerelemre.⁴⁷

Ezeket a sorokat olvasva világossá válik, hogy a szerelmi házasság meglehetősen újnak számító, a romantika korában is csak lassan, fokozatosan terjedő jelensége a hűtlenség definíciójának drasztikus változását is magával hozta. A racionális megfontolások alapján kötött házasságokban egészen mást jelenthetett a hűség, mint az erős érzelmeken alapuló szerelmi házasságokban, hiszen más céllal jött létre a kapcsolat, és a felek is mást vártak tőle. Akik azért házasodtak, mert ezt kívánta családjuk érdeke, vagy egyszerűen csak meg akartak felelni a társadalmi normáknak, valamint biztonságban és harmóniában kívántak élni, azok számára ennek a szövetségnek az volt az elsődleges célja, hogy stabilitást hozzon a házastársak életébe.⁴⁸ Számukra a hűség – érzelmi és szexuális értelemben – nem volt kardinális kérdés a házasság sikere szempontjából. A feleség hűtlensége nyilván szigorú megítélés alá esett, főként akkor, ha a családon kívül is fény derült rá, mert ez rombolta a férj társadalmi reputációját, a fordított helyzet viszont többnyire el sem érte a kortársak ingerküszöbét. A prostituáltak, a „kéjnőtanynak” látogatását sok esetben nem hűtlenségnek tekintették a férj részéről, inkább természetes, bevett szokásnak. A nők közül eleve sokan annyira kiszolgáltatott helyzetben voltak a nem egyenrangúságra épülő házasságokban, hogy nem engedhették meg maguknak azt a luxust, hogy túlságosan zokon vegyék férjük kihágásait. A gazdasági érdekközösségként felfogott házasságban ugyanis az ilyen típusú hűtlenség nem kérdőjelezte meg a kapcsolat eredeti célját, a szerelmi házasságban azonban igen, hiszen ennek résztvevői érzelmi, szellemi és testi vonzalmuk alapján kötöttek szövetséget, ezért ezekből a szempontokból is egymásra számítottak. Szendrey Júlia öntudatos kijelentése – miszerint a hűtlenség megbocsáthatatlan, és örökre elszakasztja egymástól a házastársakat – ennek fényében értelmezhető, és korántsem tekinthető tipikusnak egy korabeli feleség részéről.

Petőfi október 18-án ért vissza Erdődre, a következő néhány napot itt töltötte. Szendrey Júlia addigra már higgadtabb volt, de bizonyára megmutatta neki kínzó érzéseiről és féltékenységről tanúskodó naplórészleteit is, hiszen ennek szándékát már feljegyzésük másnapján világosan megfogalmazta:

47 Uo., 304–305.

48 Az érdekek és az érzelmek korabeli házasságokban betöltött szerepéről bővebben lásd: FÓNAGY Zoltán, „Érdekek és érzelmek: Párvalasztás és házasság a 19. században”, in *Magyar menyasszony: Tanulmányok*, szerk. Kiss Erika, ORGONA Angelika és SIMONOVICS Ildikó, 117–138 (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2023).

Bocsáss meg nekem, édes Sándorom, méltatlanul bántottalak tennap; most már nyugotabb vagyok és hiszem, hogy nem érdemled meg tennapi vétkes gondolataimat. Igen, én tisztának hiszlek, mint az isten angyalát, és hiszem, hogy ilyen maradsz örökké s így foglak szerethetni életünk végpercéig. Azért nem töröltem vagy hagytam ki a tennapi sorokat, hogy lásd, mire visz a magány, milly rémekkel kell küzdenem, ha téged nem látlak...⁴⁹

Ennek tudatában még nehezebb lehetett a költő számára a néhány nap múlva újra bekövetkező elválás, amelyet *Bucsú* című versében is megörökített. Hangvétele meghökentően rezignált korábbi lírai önmagához képest, mintha a heves forradalmár harsszó szólama helyett ezúttal egy érett férfi halk suttogását hallanánk.⁵⁰

A magánember, a költő és a katona szerepkonfliktusa a háború későbbi szakaszaiban még kiélezettebbé vált.⁵¹ Amikor 1848 novemberében Petőfi szabadságot kért felesége közeledő szülésére gondolva, zászlóalját a bánsági hadszíntérre vezényelték, ő azonban nem tett eleget a parancsnak. Ennek az esetnek a mai napig komoly szerepe van katonai szerepvállalásának megítélésében. Kemény Krisztián a költő magatartását élesen kritizáló, éppen ezért tabudöntөгetőként számontartott esszéjében így fogalmazott:

Rengeteg dolga között Petőfi levelezett, verselt (*Tiszteltétek a közkatonákat!, Szeretlek, Kedvesem!*); aztán úgy három hét múlva meg is unta az egészet. Legalábbis erre utal, hogy amikor november 10-én megérkezett a parancs, hogy 17-én induljon a 28. honvédszászlóalj zöme a Délvidékre, a „frontra”, Petőfi rögtön szabadságot kért 1849. január végéig.⁵²

Az események sorrendje azonban nem így történhetett. A költő saját bevallása szerint november „10-e táján” kért szabadságot felesége közeledő szülésére gondolva, a 28. zászlóaljhoz azonban csak november 14-én érkezhetett meg az a parancs, hogy induljanak a nagybecskereki táborba.⁵³ Petőfi ezt követően sem változtatta meg eredeti szándékát,

49 SZENDREY, *Ismeretlen naplója...*, 305.

50 PSÖM 6, 264.

51 Ezzel összefüggésben érdemes értelmezni azt a tényt, hogy Petőfi katonai pályafutása végig konfliktusoktól terhelt volt. A civil gondolkodású költő számos alkalommal összetűzésbe került feletteseivel, többek között Vetter Antallal, Mészáros Lázárral és Klapka Györggyel is. Ezekről bővebben lásd: HERMANN Róbert, „Goromba tábornokok, goromba költő: A Bem–Vécsey- és a Klapka–Petőfi-affér”, in *Ki vagyok én? Nem mondom meg... Tanulmányok Petőfiről*, szerk. SZILÁGYI Márton, 122–187 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014); HERMANN Róbert, „A »nyakravaló-ügy« – új értelmezési keretben”, *Hadtörténelmi Közlemények* 129, 3. sz. (2016): 643–669.

52 KEMÉNY Krisztián, „Petőfi, a »Király«, avagy mit nem szeretek a '48-as Petőfi Sándorban”, *2000* 31, 11. sz. (2019): 37–65, 49.

53 KERÉNYI, *Petőfi Sándor élete...*, 424; Petőfi Sándor levele a Honvédelmi Bizottmánynak, Erdőd, 1848. november 24., in PETŐFI, *Összes prózai írása...*, 568–569, 568. Petőfi állítását természetesen meg lehet kérdőjelezni, de több okból sem tekinthető egyértelműen helytállónak az az érv, amellyel Nagy Sándor 2000-ben tette ezt: NAGY Sándor, „Egy renitens honvédtiszt hányattatásai: Petőfi Sándor konfliktusai a hadseregben 1848–1849”, in *Folia Historica: A Magyar Nemzeti Múzeum történeti évkönyve*, 21. köt. (1998–1999), főszerk. KOVÁCS Tibor, 67–84 (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2000). Nagy Sándor szerint Petőfi azért nem kérhetett november 14–15. előtt szabadságot, mert Csengery Antalnak november 13-án

az erdői utazás tervét, még annak ellenére sem, hogy zászlóaljparancsnoka, Hrabéczy Miksa őrnagy ezt határozottan megtiltotta neki.⁵⁴ Noha függelemsértésére a katonai hierarchia perspektívájából nézve aligha lehet mentséget találni, a kronológia jelentősége sem elhanyagolható. Ha az esetet vizsgáló kutató abból a feltételezésből indul ki, hogy a Délvidékre vezényelt költő a parancs megérkezése után kért magának szabadságot, nem pedig előtte, akkor nyilvánvalóan más következtetésekre jut a szabadságkérés motivációit illetően. Biztosnak azonban csak az tekinthető, hogy a rigid szabályokat és a tekintélyelvűséget egész életében gyűlölő költő fittyet hányt a parancsra, és november 18-án nem a délvidéki front felé masírozó százada után indult, hanem egyenesen Erdődre. A barátja valódi úticéljáról mit sem sejtő, éppen Szegeden tartózkodó Egressy Gábor ujjongva üdvözölte a költő elképzelt hadba vonulását:

A vörös zsinórral nagy terhet emeltél le rólam, Sándor!

„Egy gondolat bánt engemet: Ágyban, párnákon halni meg!”

Ezt mondad egykor. Az emberek jogosítva voltak a márciusi napok után téged a harcosok élén látni, a csaták tüzeiben. És az emberek tudták, hogy kettőnket benső viszonyok fűznek össze.

Vádakat kellett hallanom a következtelenségről, az ellenmondásról, melyben dalod és életed állanak szemközt. És az igazolás, mit helyzeted nyújthatott, nem elégitett ki senkit. Én egyedül érzem az élet jogait, egy a szenvedésekben megőszült ifjúságnak igényeit, a családérzelmek szentségét. Érzem az igazságot, miszerint a hazában előbb mindent kell bírunk: a teljes boldogságot, hogy a hazának mindenünkkel adósai legyünk. Mert hiszen nagy kötelességéért cserében nagy jogok kellenek. Azért bizton mondom: várjatok, nem fogtok csalatkozni.

És úgy lőn... Légy üdvöz Sándor, hogy az vagy, minek lenned kell!⁵⁵

A poéta életének és költészetének teljes azonosságát követő, az esetleges ellentmondásokat el nem tűrő álláspont nem csupán Egressy Gábor világméreteinek sajátja volt. Hasonló elvárások éltek – bár más-más előjellel – a kritizáló kortársak többségében és a mítoszgyártó utókor képzeletében is. Petőfi azonban ebben az életszakaszában, gyermeke születésére készülve nem ingadozott *ember és polgár, szabadság és szerelem* eszmeisége között. Egyértelmű választása annyira megingathatatlan volt, hogy feljogosítva érezte magát az elképesztő katonai függelemsértésre, lemondott az anyagi biztonságot jelentő századosi fizetéséről, és kitette magát a honpolgárt érő újabb támadásoknak is. Az Országos Honvédelmi Bizottmánynak írott levelében az „emberi

még ezt írta levélben: „Mi 17-én indulunk innen Erdélybe.” Ezzel kapcsolatban azonban nyitott kérdések sora fogalmazható meg. Egyáltalán nem biztos, hogy valóban 13-án és nem korábban keletkezett az aznap postára adott levél, hiszen a kéziraton nincs keltezés, egyáltalán nem biztos, hogy a zászlóaljra vonatkozik az „indulunk”, és egyáltalán nem indokolt, hogy a bánsági Nagybecskereket illetően miért használta volna Petőfi az „Erdély” kifejezést.

54 KERÉNYI, *Petőfi Sándor élete...*, 424.

55 Egressy Gábor levele Petőfi Sándornak, Szeged, 1848. december 6., in PETŐFI, *Összes prózai írása...*, 571–572, 571.

kötelesség” teljesítése ezúttal nemcsak felülírta a polgárit, hanem kifejezetten annak előfeltételeként jelent meg:

Szabadságra jövelelem oka oly nagy, hogy ha az meg nem engedtetnék, kénytelen volnék a katonaságról végképp lemondani, annyiival inkább bízom tehát Önökben, hogy a kívánt időre elbocsátanak. Amint nekem emberi kötelességem eljönni, úgy Önöknek polgári kötelessége engem elereszteni, mert a hazának minden emberére szüksége van és még inkább lesz, s így Önöknek nem szabad a haza szolgálatától egy kart sem elmozdítani, ha mindjárt oly csekély is az a kar, mint az enyém.⁵⁶

Miközben Petőfi az egyre feszültebbé váló helyzetben Szendrey Júlia családjával Debrecenbe költözött, publikált versei továbbra is rendíthetetlen határozottságot sugalltak. Táncsics Mihály radikális lapjában, a *Munkások Ujságában* egy kihívóan republikánus verset (*Itt a nyilam! mibe löjjem?*) jelentetett meg, miközben a trónfosztás felmerülő lehetőségét ekkor még Kossuth sem támogatta.⁵⁷ Kéziratban maradó művei azonban éppen arról tanúskodnak, hogy továbbra is küzdött egymással a gyermeke közelgő érkezését váró, feleségét támogatni kívánó magánember és a tettvágyó hazafi, aki szégyenteljes tétlenségként élte meg otthon maradását. Az önmagában is súlyos belső konfliktust tovább fokozhatta annak tudata, hogy az emiatt várható nyilvános támadások csorbát ejtenek hírnevén, miközben nem is védekezhet ellenük önérzetének megfelelően. Szűkre szabott mozgásteréből fakadó szorongása, a ketrecbe szorított oroszlán tehetetlen dühe nyilvánult meg *Egész világ a harczmezőn...* című versének feszültségében.⁵⁸

Jellemző a költő tudatos imázsformálására, hogy ezt a verset ugyanúgy nem publikálta, mint a három hónappal később, 1849 márciusában születő, egészen más önértelmezést sugárzó *Pacsírtaszót hallok megint* című költeményt, amelyben a magánember, a költő és a honpolgár belső konfliktusa talán minden korábbinál erőteljesebben nyilvánult meg:

Dalolj, dalolj, kedves madár,
Eszembe hozzák e dalok,
Hogy nemcsak gyilkos eszköz, katona,
Egyszersmind költő is vagyok.⁵⁹

Itt jelent meg először nyíltan Petőfi költészetében az a gondolat, hogy a katona nem csupán a hazájáért harcoló hős, hanem egyben „gyilkos eszköz” is. Érezhetővé vált, hogy a vers szerzője már nem nagyszabású víziókat szövögető ifjú, hanem a háború hétköznapjait és a csataterек kegyetlenségét is megtapasztaló férfi, aki egyre realisabban látja, milyen gyötrelmes áldozattal és lemondással jár az egykor várva várt küzdelem.

56 Petőfi Sándor levele a Honvédelmi Bizottmánynak, Erdőd, 1848. november 24., in PETŐFI, *Összes prózai írása...*, 568–569, 568.

57 KERÉNYI, *Petőfi Sándor élete...*, 426; GERGELY, „A forradalom...”, 258.

58 PSÖM 6, 283–284.

59 Uo., 308.

A házaspár életéből a nyilvánosság előtt rögzített pillanatképek olyan imázsfarmáló hálózattal bírtak, amely éppen annak jelentőségét fedte el, hogy a bátorság és a honszeretet nem egy szüntelenül hordozható és elvárható szerep, hanem hús-vér emberek érzelme, ereje és sebezhetősége. A kortársak Petőfi publikált írásaiban folyamatosan egy olyan feleségről olvashattak, aki rettenthetetlenül erős, aki folyamatosan harcra ösztönzi a férjét, aki minden tekintetben más, mint a saját sérülékenységgel és érzelmeikkel birkózó, törékeny asszonyok. A költő előszeretettel örökítette meg a nyilvánosság előtt azokat a pillanatok, amikor felesége különleges bátorsága megmutatkozott. Aki elolvasta a *Lapok Petőfi Sándor naplójából* 1848 májusában publikált bejegyzéseit, annak emlékezetébe mélyen beleéghetett a „bátor, lelkesítő, imádott kis feleség” alakja, aki „mindig buzditólag áll” férje tervei előtt, és akinek volt lelkiereje azt mondani a felbőszült szabadszállási tömeg előtt, hogy inkább verjék őket agyon, minthogy bárki megfutamódással vádolhassa őket.

A kíváncsiskodók, a rajongók, az ítélkezők – az épp ekkoriban kibontakozni kezdő sztárkultuszra jellemzően – azonban nem érték be a kivételes pillanatokban megnyilatkozó erényekkel, hanem folyamatosan heroikusan viselkedő hősöket akartak, miközben fogalmuk sem volt arról, hogy az érintettek eközben milyen emberi megpróbáltatásokkal és megoldást kívánó nehézségekkel küzdenek. Ennek következtében Szendrey Júlia és Petőfi Sándor saját imázsuk áldozataivá váltak. Magától értetődően meg akartak felelni korábbi önképüknek és a kortársak ebből fakadó elvárásainak akkor is, amikor ezt aktuális élethelyzetük nem tette lehetővé.

A nyilvánossággal soha nem osztották meg azokat az írásaikat, amelyek elárulták volna félelmeiket, kétségeiket és bizonytalanságaikat, soha nem mutatkoztak sérülékenyként, publikációikból mindig erő, elszántság és céltudatosság sugárzott. Még a művészet önértékét valló elképzeléseik sem kerültek napvilágra. Így a hazáért harcoló hazafi és az őt ebben támogató bátor honleány imázsa minden mást felülírt. Aminek az lett az ára, hogy kortársaik kérlelhetetlenül elvárták, hogy életük minden pillanatában ennek a szerepmodellnek megfelelő áldozatokat hozzanak, és a nemzet érdekét folyamatosan saját családjuk jóléte elé helyezték. Az utókor pedig megváltozott értékítélete szerint ennek épp az ellenkezőjét vetette Szendrey Júlia szemére: azt, hogy nem tartotta vissza férjét a harcotól. A kulturális emlékezetben napjainkig ható toposzá vált annak képzete, hogy Petőfiné behajszolta férjét a csaták veszélyébe. Miközben a szabadságharc idején írott, de nem publikált írásaikban éppen annak mélységei tárulnak fel, hogy milyen súlyos érzelmi terheléssel járó belső konfliktust okozott számukra, és milyen húsbavágó, olykor következtelennek tűnő döntéseket követelt tőlük az, hogy választaniuk kellett *szabadság és szerelem, haza és család* között. Mindez eszmei síkon egészen más tétet bírt, mint a hétköznapi valóságban.